

Які військові повинності відбувала людність українських земель упродовж XIX – початку XX ст.?

З а етнічним характером армія вважалася російською, хоча комплектувалася вона не лише з росіян, а й з українців і білорусів, проте за двома останніми не визнавалася їх окрема ідентичність. Найважливішою і найтяжчою військовою повинністю в Російській імперії була рекрутська, яку відбували різні категорії податкового населення, в основному селяни і міщани. Рекрутські набори здійснювалися досить часто, а з 1774 р. майже щорічно. Ними займалися казенні палати, запроваджуючи п'ятисотенні рекрутські дільниці та стежачи за розподіленням цієї повинності. Відбували її чоловіки у віці від 17 до 35 років, і для солдатів та матросів селянського походження вона була спершу пожиттєвою. Її замінила 1793 р. двадцятип'ятирічна, потім – з 1834 р. – двадцятирічна, а з 1855 р. – дванадцятирічна служба. З 1831 р. її відбування регулювалось законодавчим актом – Рекрутським статутом 1831 р., який чітко унормовував черги в міщанських і селянських громадах та установлював категорії населення, які звільнялися від неї. 1838 р. почало запроваджуватися жеребкування. Із запровадженням загальної військової повинності 1874 р. вона ставала п'ятнадцятирічною (6 – дійсної і 9 – в запасі). Призову підлягали всі, кому виповнилося 20 років.

Оскільки значне число українського населення було козацького походження, то для нього рекрутська повинність була дещо іншою: набори проходили не щорічно, а через рік по вісім осіб із тисячі душ населення. Для козаків, що проживали на лівобережних землях, перший рекрутський набір відбувся 1797 р. Термін служби в діючій армії тривав 15 років. Рекрутські набори могли відбуватися частіше, ніж це було визначено законодавством, якщо йшлося про військове становище чи польські повстання. 1812 р., наприклад, замість одного набору було здійснено три, причому виставляли по два рекрути від 100 душ. Офіцерський корпус армії формувався лише з дворян.

Ті козаки, які відгукнулися на заклик Григорія Потьомкіна або самостійно переселилися на південь, записувалися до козацького війська, серед них – Бузьке козацьке військо, Чугуївський полк, Чорноморське військо на Кубані. Козаки брали участь в імперських війнах Росії, служили на флоті, освоювали землі, ведучи власне господарство, відбували прикордонну і митну службу. Їх залучали до придушення збройних виступів гірських народів Кавказу, польського повстання 1793–1794 рр.

На 1830-ті роки козацькі війська, зокрема Азовське та Дунайське, були уподібнені до Донського та Чорноморського, й козаки відбували внутрішню та польову службу, з яких остання полягала в охороні морських державних кордонів і тривала 30 років. Їх залучали також до протичумних та протихолерних заходів, а також до придушення виступу польських повстанців у Подільській губернії та проти народів Кавказу, які чинили спротив захопленню їх території Російською імперією. Держава сповна використала їхній бойовий

досвід під час Східної (Кримської) війни. Козаки Азовського й Дунайського військ несли службу на Дунаї, захищали Одесу від англо-французької ескадри, охороняли узбережжя Чорного та Азовського морів.

Лише з 1827 р. запроваджено військову повинність для євреїв і то певніше для руйнування єврейської ізольованості, на перетворення їх у «російських євреїв» та для зменшення їх чисельності в межі осілості. То була двадцятип'ятирічна служба, на якій до них ставилися жорстоко за незнання російської мови, за відмову від тріфного харчування, вимоги особливих умов для релігійного обряду тощо. Причому, згідно зі статутом рекрутської повинності, її не можна було уникнути сплатою грошей, а поширювалась вона на юнаків від дванадцяти- до двадцятип'ятирічного віку, тоді як у всіх інших етносів – від 18 і 35 років. Загальна військова повинність передбачала рівність, але власті від неї відразу відмовилися, і їй на зміну прийшов антисемітизм.

Рекрутську повинність не відбували іноземні колоністи Півдня, що обумовлювалося при їх запрошенні для колонізації південних земель. Натомість були спроби залучити на військову службу кримськотатарське населення, зважаючи на його військові навички. На початку XIX ст. були створені кримськотатарські і ногайські кінні полки, які утримувалися власним коштом. З місцевих греків було утворене Албанське військо. 1827 р. в складі гвардійського корпусу сформовано Кримськотатарський ескадрон, проте він проіснував недовго. Його ліквідували 1863 р., бо значна кількість його бійців залишила службу і перебралася до Османської імперії.

Іншою повинністю була постоева. Нею займалися такі державні установи як квартирні комісії. Постоева повинність була настільки обтяжливою, що породжувала конфлікти, різноманітні спротиви, наслідком яких була відмова населення розбудовувати власні будинки і тримати їх в охайності, аби уникнути постойв. Її відбувало і єврейське населення. У штетлах російська армія квартирувала до кінця 1870-х років, до часу спорудження казарм.

Забезпечення армії продуктами харчування, фуражем, пасовиськами для коней також було обов'язком місцевого населення. На утримання армії йшли земські місцеві кошти, сума яких напередодні та під час воєн вимірювалася шестизначними цифрами. Для армії заготовляли велику кількість продуктів харчування та фуражу. Як наслідок, розвивалися лише ті сфери місцевого господарювання, які забезпечували війська, решта – перебували в застої. Ба більше, в розпорядження Військового міністерства переходили земельні володіння тих поміщиків, які брали участь в антиросійських повстаннях.

Не менш обтяжливою була і підводна повинність, коли селяни змушені перевозити військових власними кіннями чи волами. Якщо за це сплачувалися кошти, то незначні, але селян надовго відлучали від господарств, що особливо негативно відображалось під час посівних робіт і збирання врожаю. Натомість шляхова повинність забирала і час, і робочі руки, оскільки треба було тримати в порядку шляхи, мости, гаті тощо, щоб війська вчасно й оперативно переміщалися до місця бою. Якщо врахувати постійну дислокацію чисельної російської армії на українських землях, то збитки від неї були великими, а до того ж постійними.

Бібліографія

Бачинська О. Козацтво в «післякозацьку добу» української історії (кінець XVIII–XIX ст.). Одеса: Астропринт, 2009.

Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии. 1827–1914. Москва: Новое литературное обозрение, 2003.

Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ: Критика, 2019.

Валентина ШАНДРА